

SINONIMLARNI O‘QITISHDA DIDAKTIK O‘YINLAR VA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH ORQALI O‘QUVCHILARNING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya:

Maqolada o‘zbek tilshunosligidagi so‘zlarning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlaridan biri bo‘lgan sinonim so‘zlarni maktab o‘quvchilariga ta‘lim jarayonida o‘qitish va ularning so‘z boyligini oshirishga qaratilgan turli metodlardan foydalanish haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar:

sinonim so‘zlar, didaktik o‘yinlar, “Kun va Tun”, “So‘z top”, “Dovomini top”, metod, sinonimik qator, “qor bo‘ron” metodi, “miya hujumi” metodi, “Akademik munozara” metodi “aqliy hujum” metodi.

**Information about
the authors**

Aliqulova Dilafruz Oybek qizi

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Tillar fakulteti 3-bosqich talabasi

Pardayev Sirojiddin Shokir o‘g‘li

Ilmiy rahbar

Maktab ona tili darsligida “so‘zlarning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlari” mavzusini o‘qitishning maqsadi amaliy tomonga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarda so‘zlarning ma‘nolarini bilish, farqlash va ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llay olish ko‘nikmasini shakllantirishdir. Maqolamizdan o‘rin olgan sinonimlarni o‘qitish orqali o‘quvchilarda bir so‘zning turli ma‘noga ega ekanligini ko‘rsatish, so‘zlarni nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi va imlo savodxonligini oshirishga yordam beradi. Bugungi kunda ta‘lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda turli metodlardan, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qo‘l kelmoqda. O‘quvchilarga bunday usullarda dars tashkil etilsa, mavzu o‘quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanib qolishi va mavzuni tez tushunish imkonini beradi.

Sinonimlar –ma‘nodosh so‘zlar -shakli har xil, lekin ma‘nosi bir-biriga yaqin so‘zlar bo‘lib, har bir tilning nutq boyligi hisoblanadi.

Sinonim grekcha so‘z bo‘lib, bir nomli degan ma‘noni anglatadi. Sinonim so‘zlar bir umumiy ma‘no asosida ma‘nodoshlik qatorini hosil qiladi, biroq ular bir-biridan turli ma‘no nozikliklari bilan ajralib turadi. Bunday xususiyatga ega bo‘lmagan so‘z esa neytral so‘z - dominanta hisoblanadi va shu qatorning asoschisi sifatida qator boshida turadi. Masalan yuz- aft, bashara, chehra, turq, jamol, oraz, nusxa, bet kabi. Bunda yuz so‘zi neytral so‘z hisoblanadi¹. Sinonim so‘zlar nutqning ravon va ta‘sirchan bo‘lishiga yordam beradi, so‘z boyligimizni oshiradi. Masalan **chiroyli so‘zini olaylik, o‘quvchining nutqida insonni yoki biror predmet, voqea-hodisani tasvirlash**

¹ Hozirgi o‘zbek adabiy tili: Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma / X. Muhiddinova, D. Xudayberganova, I. Umirov va boshqalar.

uchun birgina shu chiroyli soʻzi bor. Lekin sinonimik qatorda chiroyli soʻzini ifodalovchi bir qancha soʻzlar ham bor. Masalan, chiroyli- goʻzal, husunli, husndor, xushroʻy, koʻhli, zebo, suluv, sohibjamol kabi. Bu soʻzlarni bilgan va undan toʻgʻri foydalana olgan oʻquvchining nutqi ravon va yanada taʼsirchan boʻladi. Maktab oʻquvchilariga sinonim soʻzlarni oʻqitish va tushuntirishda turli interfaol metodlardan foydalanilsa, dars tushunarli va qiziqarli boʻladi.

Oʻquvchilarga bir xil tarzda dars oʻtilsa ular zerikib qolishlari mumkin. Shuning uchun dars oʻtish jarayonida har xil oʻyinlardan foydalanilsa dars tushunarli va yanada qiziqarli oʻtishi mumkin. Taʼlim jarayonida didaktik oʻyinli texnologiyalar didaktik oʻyinli dars shaklida qoʻllaniladi. Ushbu darslarda oʻquvchilarning bilim olish jarayoni oʻyin faoliyati orqali uygʻunlashtiriladi. Shu sababli oʻquvchilarning taʼlim olish faoliyati oʻyin faoliyati bilan uygʻunlashgan darslar didaktik oʻyinli darslar deb ataladi. Didaktik oʻyinlar 3 turga boʻlinadi.

1. Tinch oʻyinlar
2. Harakatli oʻyinlar
3. Aralash oʻyinlar

Biz sinonimlarni oʻquvchilarga oʻqitishda aralash tipdagi oʻyinlar sirasiga kiruvchi “Kun va Tun” oʻyini qoʻllasak boʻladi. Bunda oʻqituvchi doskaga ikki uchta sinonim soʻzlarni yozadi. Oʻquvchilar oʻqiganlaridan soʻng „Tun“ deb buyruq beriladi. Bolalar koʻzlarini yumib oladilar. Oʻqituvchi sinonim soʻzlar qatoriga biron sinonim boʻlmagan soʻzni qoʻshib qoʻyadi. „Kun“ degan buyruqdan keyin oʻquvchilar koʻzlarini ochadilar va qanday oʻzgarish boʻlganini topadilar. Bu oʻyin orqali oʻquvchilarning topqirligini aniqlash mumkin. Yana shunday oʻyin borki, unda oʻqituvchi biror soʻzni aytadi oʻquvchilar uning sinonimini aytadi. Bu oʻyin “Soʻz top” oʻyini sanaladi. Masalan, oʻqituvchi quyosh desa, oʻquvchi oftob deb javob berishi kerak. Bilmagan oʻquvchi jazolanadi. Unga 5 ta soʻz aytiladi va ularning sinonimlarini topib daftariga yozib chiqadi. “Davomini top” oʻyini ham sinonimlarni oʻqitishda samarali hisoblanadi. Bunda oʻqituvchi doskaga bir soʻzning sinonimlarini yozadi, masalan tulki, ayyor, tullak,, oʻquvchilar nuqtalar oʻrniga sinonimik qatorni davom ettiradi. Bunday oʻyinlar orqali oʻquvchilarning zehni yanada oshirish, nutq boyligini ozgina boʻlsa-da oshirish koʻzda tutiladi. Didaktik oʻyinlar texnologiyasining dars jarayonida qoʻllash orqali darsni qiziqarli oʻtishini taʼminlaydi. Oʻqituvchilar oʻquvchilar bilan individual tarzida ishlaydi. Guruh oldida nutq bayon qilish qobiliyati past boʻlgan bolalarni guruh bilan ishlashga oʻrgatadi va ularning nutqini yanada oʻstirishga yordam beradi. Oʻquvchilarning fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Interfaol metod taʼlim jarayonida oʻquvchilar hamda oʻqituvchi oʻrtasidagi faollikni oshirish orqali oʻquvchilarning bilimlarni oʻzlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qoʻllash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol taʼlimning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar oʻtkazish, oʻquv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, maʼruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni koʻpligi, oʻquvchilar tashabbus koʻrsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi boʻlib ishlash, qator boshida turadi topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat boʻlib, ular taʼlim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda oʻziga xos ahamiyatga ega². Biz sinonim soʻzlar mavzusini oʻquvchilarga oʻrgatishda „Qor boʻron“ deb nomlangan interfaol usulni qoʻllasak boʻladi. Bunda oʻquvchilar ikki guruhga boʻlinishadi, oʻqituvchi tomonidan savol beriladi, masalan, osmon soʻzining sinonimlarini toping. Oʻquvchilar osmon soʻzining sinonimlarini topishga kirishadi, eng koʻp soʻz topgan guruh yumaloqlangan qor koʻrinishida oʻsha guruhga ball tariqasida yozib boriladi. Eng koʻp ball olgan guruh aʼlo baholanadi. Bu metodni qoʻllash orqali oʻquvchilarning tezkorligi va soʻz boyligi tekshirib olinadi.

² <http://manzura90.zn.uz/interfaol-metodlar>

Biz bilamizki, o'zbek tili sinonim so'zlarga juda boy. Fors-tojik va arab tillardan o'zlashgan so'zlar, rus tili va u orqali kirib kelgan so'zlar bilan o'zbek tilining o'z so'zlari ma'nodoshlik qatorini hosil qiladi. Nutqda ular saralanib, o'z o'rniga moslab qo'llaniladi. Masalan, shifokor, vrach, doktor, tabib, hakim kabi so'zlarida har qaysisining nutqda o'z qo'llanish o'ri bor. Bu o'rinda biz "Miya hujumi" metodidan foydalansak bo'ladi. Masalan, chiroyli so'zining sinonimlarini topish o'rtaga tashlanadi. Javob berilayotganidan javob izohlanmaydi va o'rinsiz deb rad etilmaydi. Chiroyli-go'zal, suluv, ko'hli, barno, zebo kabi so'zlar sanalib o'tilgach o'quvchilar o'qituvchi bilan birgalikda berilgan javobni muhokama qilishadi. So'zlarni qaysi tildan o'zlashganligini aniqlashadi. Bu metod guruhni birlashtiradi va yakdil qiladi.

Ma'no nozikliklari tilda bo'yoq deyiladi, ular ikki xil boyoqli bo'lishi mumkin: hissiy bo'yoq va uslubiy bo'yoq. Hissiy bo'yoqli so'zlar ijobiy yoki salbiy xususiyati bilan o'zaro farqlanadi. Masalan, yuz, chehra, oraz, bet, aft, bashara, turq, nusxa kabi so'zlarda chehra va oraz so'zlari ijobiy, aft, bashara, bet, turq, nusxa so'zlari esa salbiy bo'yoqdor so'zlardir. Uslubiy bo'yoqdor so'zlar esa qaysi uslubga taalluqliligi bilan farqlanadi. Bunda asosan jonli so'zlashuv nutqi va kitobiy uslub qiyoslanadi. Masalan, mo'ysafid, keksa, qari, yoshuli(xorazm shevasida) so'zlari orasida mo'ysafid kitobiy uslubga xosligi, qari va yoshuli esa og'zaki nutqqa xosligi bilan farqlanadi. Bu o'rinda "Akademik munozara" metodini qo'llash mumkin. Bunda o'quvchilar ikki guruhga bo'linadilar, va o'rtaga so'z tashlanadi, birinchi guruh so'zning ijobiy va kitobiy uslubini topishadi, ikkinchi guruh esa ularning salbiy va so'zlashuv uslubini topishadilar. Berilgan vazifani bajarish uchun o'quvchilar maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlari kerak.

Ta'limda har qanday darsni tashkil qilishda eng foydali metodlardan biri "Aqliy hujum" metodi hisoblanadi. ***"Aqliy hujum" metodi biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan usuldir. Aqliy hujum usulining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida ta'lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. Ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta'lim oluvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar***³. Aqliy hujum metodi o'tilgan mavzuni takrorlashda, o'quvchilar tezligini oshirishda ko'p qo'llaniladi. Aynan sinonim so'zlar mavzusini o'rgatishda ham foydalansak o'quvchilarni yanada faolroq qila olamiz. Bu usulni biz asosan mavzu tushuntirilgandan so'ng o'quvchilarga uyga vazifa sifatida sinonim so'zlar ro'yxatini yodlash uchun berishimiz va keyingi darsimizda esa aqliy hujum metodi orqali yodlangan so'zlarni so'rasak samarali bo'ladi. Bu usul orqali o'quvchilar yodida ko'p so'zlarni saqlab qoladi va dars boshlanishida ularda faollik darajasi oshadi. Nutqda sinonimlarning har biridan ularga xos belgi-xususiyatlarini inobatga olgan holda foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Chunki ba'zi o'rinlardan sinonimik qatordagi bir so'zning o'rnida ikkinchisini qo'llash g'alizlikka olib kelishi mumkin. Masalan, chiroyli gul desak, suluv gul deb chiroyli so'zini suluv so'zi bilan almashtirib bo'lmaydi, bu nutqiy g'alizlikka olib kelishi mumkin.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'zbek tilini o'qitishda sinonimlardan foydalanish o'quvchilarning so'z boyligini, til bilimini oshirishning eng samarali usuli hisoblanadi. O'qituvchi darsni tashkil etishda yuqorida sanab o'tilgan interfaol usullardan va metodlardan, har xil o'yinlardan ko'proq foydalansa, o'quvchilarda o'sha fanga nisbatan munosabat o'zgaradi hamda qiziqishlari oshadi. Agarda darsni tashkil etishda har doim bir xil usuldan foydalanilsa, o'quvchilarda zerikish paydo bo'ladi. Shuning uchun ham har doim ko'rgazmali qurollar va metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Demak, o'qituvchilar ona tili fanini o'qitishda sinonimik o'qitishni kiritish orqali o'quvchilarni mohir va ifodali notiq hamda yozuvchi bo'lib yetishishlari uchun zarur vositalar bilan ta'minlashlari mumkin.

³ <https://oefen.uz/uz/documents/slaydlar/umumiy/aqliy-hujum-metodi>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ona tili 5-sinfi uchun darslik.Toshkent- „G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi"-2020. 115-116-betlar.
2. H.Jamolxonov „Hozirgi o‘zbek adabiy tili" Toshkent-„Talqin"-2005.
3. Hozirgi o‘zbek adabiy tili: Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma / X.Muhiddinova, D.Xudayberganova, I. Umirov va boshq. —Toshkent “O‘qituvchi“, 2006. 208 b.
4. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi.-T.: O‘zbekiston, 2002.
5. Adabiyot o‘qitish metodikasi / o‘quv qo‘llanma: Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova.Toshkent nashriyoti, 2018-yil. – 352 bet.